

جایگاه مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت)

در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

edu.rahmani@yahoo.com

عذرا رحمانی / استادیار گروه علوم تربیتی، واحد تاکستان، دانشگاه آزاد اسلامی، تاکستان، ایران
 علی حسینی مهر / استادیار گروه علوم تربیتی، واحد تاکستان، دانشگاه آزاد اسلامی، تاکستان، ایران
 مریم حیاتی / کارشناس ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش
 دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۳ - پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۰

چکیده

پژوهش حاضر که به‌منظور بررسی جایگاه مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی انجام شده، از نظر هدف، کاربردی و به‌لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها از نوع تحلیل محتواست که به روش تحلیل محتوای آنتروپی شانون انجام شده است. جامعه آماری کتاب‌های دوره ابتدایی و نمونه آماری پژوهش شامل کتاب‌های درسی پایه‌های اول، دوم و سوم (دوره اول) ابتدایی است که به روش هدفمند انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌های پژوهش، سیاهه محقق‌ساخته تحلیل محتوای آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت در پایه اول مربوط به مهارت ارتباط با خدا با ضریب اهمیت ۰/۱۶۱، در پایه دوم مربوط به مهارت ارتباط با خدا با ضریب اهمیت ۰/۱۱۸ و در پایه سوم مربوط به مهارت ارتباط با خدا و همدلی با ضریب اهمیت ۰/۱۲۷ است. در پایه اول به مهارت‌های شرافت و خودآگاهی، پایه دوم به مهارت‌های عزت نفس و خودآگاهی و در پایه سوم به مهارت‌های مدیریت هیجانات و خودآگاهی توجهی نشده است.

کلیدواژه‌ها: آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی، طرح کرامت، دوره اول ابتدایی، تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی.

آموزش و پرورش به‌عنوان نهادی با کارکردهای جامعه‌پذیری، فرهنگ‌پذیری، آموزش علوم و فنون با بهره‌گیری از موارد دینی و فرهنگی در کنار یافته‌های علمی اندیشمندان و صاحب‌نظران بیشترین مسئولیت را در قبال ایجاد مهارت‌ها و توانمندی‌های انتقال ارزش‌های دینی و ملی به دانش‌آموزان بر عهده دارد. این نهاد به‌منظور رفع کاستی‌ها و خلأهای موجود در برنامه‌های درسی، در طول یک دهه گذشته طرح‌ها و برنامه‌های متنوعی را در مدارس، به‌ویژه دوره ابتدایی که به باور صاحب‌نظران و اندیشمندان دوره شکل‌گیری شخصیت و مناسب‌ترین زمان برای ایجاد و تقویت مهارت‌های لازم برای زندگی است، اجرا نموده است. برخی از این طرح‌ها و برنامه‌ها به‌لحاظ اثربخشی مورد استقبال واقع شد که از جمله آنها می‌توان به طرح‌های «کرامت» و «آموزش مهارت‌های زندگی» اشاره کرد (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹ الف، ص ۲۱-۲۳).

به‌رحال آموزش و پرورش هر کشور اساسی‌ترین نهاد، مسئول حفظ و تحکیم ارزش‌های تربیتی جامعه و در نهایت، تعالی انسان‌هاست. این حرکت از دوره ابتدایی آغاز می‌شود. از آنجا که دوره ابتدایی در تمام نظام‌های آموزشی جهان مهم‌ترین دوره تحصیلی و مبنا و اصل همه آموزش‌ها به‌شمار می‌آید، توجه اساسی به این دوره اهمیت ویژه‌ای دارد. در واقع، عادات و طرز فکر و عقاید و تمایلاتی که فرد در ایام کودکی کسب می‌کند، اساس موفقیت‌ها یا شکست او در دوره‌های بعدی زندگی را تشکیل می‌دهد. تعلیم و تربیت در دوره آموزش‌های عمومی نیازمند آن است که افراد را به‌سوی هدف مشخصی در زمینه آموزش مهارت‌های زندگی آشنا کند. با توجه به اهمیت یادگیری مهارت‌های زندگی برای مواجهه با مسائل و مشکلات روزمره و تأثیر آن بر بهبود زندگی فردی و اجتماعی، باید در فرایند تعلیم و تربیت بدان توجه لازم معمول گردد. از این‌رو جامعه‌نگاهی سالم و متعالی خواهد بود که افراد آن بتوانند با برخورداری از سلامت روان در عرصه‌های اجتماعی به فعالیت بپردازند. امکان این امر را مهارت‌های زندگی اسلامی فراهم می‌کند. پس افراد به‌عنوان خانواده‌ای کوچک از جامعه بزرگ انسانی، نیازمند آن هستند که این مهارت‌ها را فرا گیرند و زمینه سلامت خود و جامعه را فراهم کنند. بر این اساس، یکی از طرح‌هایی که در دوره ابتدایی اجرا می‌شود، طرح آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) است که مدیر هر واحد آموزشی می‌تواند نقش بسزایی در اجرای آن داشته باشد. مهارت در آداب کرامت، جلوه‌ای از تاج «کرمنا»ست، که خداوند بر سر بنی آدم نهاد: «ولقد کرمنا بنی آدم...». در اصل دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی کرامت و ارزش‌های والای انسانی و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خداوند، یکی از پایه‌های ایمان شمرده شده است (مظفری و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۷۱).

مبنای نظری این طرح با هدف کلی تکریم شخصیت دانش‌آموزان، با عنایت به بند ج اصل دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبنی بر بنیاد جمهوری اسلامی بر کرامت انسانی، در سال تحصیلی ۷۳-۱۳۷۲ به سفارش دفتر مشاوره و برنامه‌ریزی امور تربیتی توسط مرحوم دکتر رجعی مظلومی، با استناد به کتاب *حصال شیخ صدوق*

تحت عنوان «مدارج تربیت منطقی» تدوین شد و سپس کارشناسان ذی‌ربط با عنایت به اثر مذکور، طرح و برنامه‌های اجرایی را تحت عنوان «طرح کرامت در مدرسه» آماده و برای اجرا به استان‌ها ارسال کردند (احمدی، ۱۳۹۱).

طرح کرامت در دوره دبستان یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین طرح‌های فوق‌برنامه است که باعث می‌شود آموزگاران بتوانند به‌صورت کاربردی دانش‌آموزان را با نکات اخلاقی آشنا کنند. در طرح کرامت دوره ابتدایی آموزگار سخنان دانش‌آموزان را می‌شنود و سعی می‌کند مشکلات را به بهترین نحو برطرف کند. در این طرح برای مقابله با مشکلات اخلاقی، دانش‌آموزان به‌جای ریز شدن در مسائل و بحث و گفت‌وگوی بیهوده، با توجه به نکات کلیدی در واحد کارهای طرح کرامت، راهکارهای ممکن را به‌صورت فهرست‌بندی شده ارائه می‌دهند (اوحدی و مظاهری، ۱۳۹۱، ص ۱۷۲). از آنجاکه معلم بیش از هر فرد دیگری به روحیه و اخلاق تک‌تک دانش‌آموزان آشناست، می‌تواند برای آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های اخلاقی، بازی‌های گروهی، بازدیدهای علمی و مشارکت‌های کلاسی را برگزار کند تا به این وسیله دانش‌آموزان بتوانند مشکلات و مسائل تربیتی - اخلاقی خود را برطرف کنند و به رفتار شایسته و بایسته‌ای دست یابند (برقی و گروسی، ۱۳۹۲). ویژگی‌های جسمانی انسان موجب شد تا او بتواند از دستان خود به‌نحو بسیار مطلوب بهره بگیرد. ویژگی‌های ذهنی انسان باعث شد تا به تفکر و تعقل پیرامون دیده‌ها و شنیده‌ها و تمام آنچه در جهان هستی وجود داشت، بپردازد. انسان با کار و فعالیت و تفکر و تعقل، به‌تدریج چنان رشد و توان جسمی یافت که توانست از طبیعت بهره گیرد و در برخی موارد آن را به تسلط خود درآورد؛ از سویی با برخورداری از قدرت تفکر و تعقل، برای ارضای ذهن فعال و پرسشگر خود به ارائه پاسخ‌هایی برای سؤالات درباره پیرامون خود مبادرت ورزید؛ از قبیل هستی چیست؟ زندگی چیست؟ اهداف زندگی کدام‌اند؟ و... تمامی اینها حاصل کسب تجارب و مهارت‌ها و قابلیت‌هایی بوده‌اند که در طی حیات طولانی و انتقال آن از نسلی به نسلی دیگر گرد آمده بودند و در فرایند زندگی اجتماعی به‌طور مستمر و مداوم از طریق سازوکار یادگیری چه مستقیم و چه غیرمستقیم، به رشد و تعالی رسیدند (ادیب و فرادانش، ۱۳۸۲، ص ۹۵). تحصیل این تجربیات نیز در کنار تحصیل دانش نظری باید مورد اهتمام مدارس در تربیت و جامعه‌پذیری دانش‌آموزان باشد.

بر این اساس، مهارت زندگی اسلامی در کتاب *طرح کرامت*، به‌دنبال ایجاد زمینه‌ای برای رشد فضایل اخلاقی و تقویت بینش و مهارت دانش‌آموزان و توسعه همه‌جانبه شخصیت، متناسب با آموزه‌های دینی و پویایی فرایند یاددهی و یادگیری و طرح آداب و مهارت‌های زندگی، درصدد ایجاد توانایی در دانش‌آموزان در خصوص سازگاری و رفتار مثبت و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی و همچنین روبه‌رو شدن با مسائل و مشکلات و حل آن است و از آنجایی که «طرح مهارت‌های زندگی» در اهداف و محتوا، دارای شباهت و هم‌پوشانی (با طرح کرامت) است، صاحب‌نظران، کارشناسان و معلمان بر ضرورت بازنگری و همسان‌سازی آن با نظام اعتقادی، ارزشی، اخلاقی و فرهنگی جامعه اسلامی و توجه به آموزه‌های دینی تأکید دارند. از این‌رو این دو طرح با هم تلفیق شدند و در قالب کتابی تحت عنوان *آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت)* در اختیار آموزش و پرورش قرار گرفته است (کریمی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹ الف، ص ۷۱).

با وجود این، پژوهش‌هایی که در حوزه مهارت‌های زندگی در کشورهای دیگر و در کشور ایران انجام گرفته، به‌منظور پاسخ‌دهی به دو پرسش بوده‌اند. یکی اینکه «چه مهارت‌هایی را می‌توان مهارت زندگی نامید؟» و دوم اینکه «با چه روشی می‌توان مهارت‌های زندگی را آموزش داد؟» در تعدادی از پژوهش‌های انجام‌شده که به پاسخ دو پرسش فوق پرداخته‌اند، پژوهشگران با روش‌های مشخصی همچون نیازسنجی، به انتخاب سنجیده مهارت‌های زندگی دست زده‌اند (کرد نقایی و پاشا شریفی، ۱۳۸۴، ص ۱۸). آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی مجموعه‌ای از توانایی‌های مورد نیاز برای زندگی در جامعه اسلامی است تا افراد بر اساس آن بتوانند ضمن رعایت ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، به نیازها و خواسته‌های فردی و اجتماعی خود پاسخ دهند و ضمن بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، با مسائل و مشکلات روبه‌رو شوند و درصدد حل آن برآیند.

اهمیت و ضرورت فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه (مانند طرح کرامت) در مدارس را باید در نقش آن زمینه اصلاح یا رفع نواقص و نارسایی‌های نظام تربیتی دانست. فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه مرزهای یادگیری را گسترش داده و رویکردهایی چون یادگیری در خانواده و جامعه و نیز توسعه مهارت‌های زندگی، یادگیری و آموزش را تحت تأثیر قرار داده است. این فعالیت‌ها دانش‌آموزان را به‌عنوان یک محقق به کنکاش و کشف مفاهیم سوق می‌دهد و کاستی‌های موجود را جبران می‌کند و موجب تقویت تفکر و تعقل در آنان می‌گردد. همین‌طور موجب می‌شود که آموزش از انتقال صرف و یک‌سویه اطلاعات از معلمان به دانش‌آموزان خارج شود و دانش‌آموزان را به فضایی علمی و تحقیقی رهنمون گردد و شادابی را به مدرسه ارمغان آورد و نیز رابطه‌ای دوستانه و صمیمانه بین شاگرد و معلم ایجاد کند. فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه به پرورش روحیه اعتماد به نفس، هم‌زیستی، تحمل آرای دیگران، سعه صدر و سلامت جسمی و روانی دانش‌آموز می‌انجامد (احمدی، ۱۳۹۱). در سابقه توجه به فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه، دانش، احساس و عملکرد دانش‌آموزان درهم تنیده خواهد شد و یادگیرندگانی خواهیم داشت که ضمن علاقه‌مندی به فعالیت‌های درسی، اعتقاد و باور درونی نیز به آنچه خوانده‌اند، پیدا خواهند کرد. نظام‌های آموزش و پرورش وظیفه مهم و سختی را به عهده دارند. آنها باید کودکان و نوجوانان را پرورش دهند؛ به‌گونه‌ای که بتوانند با مقتضیات و شرایط متغیر عصر خود هماهنگ شوند؛ درحالی که چنین منظوری از کتاب‌های درسی برنمی‌آید و این امر ضرورت بهره‌گیری از فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه را بیشتر می‌نمایاند (حسنی، ۱۳۹۴).

داشتن یک زندگی منطقی، سالم، هدفمند و انعطاف‌پذیر برای مواجهه با مشکلات و فراز و نشیب‌های آن، خواسته هر انسان خردمندی است؛ اما این سؤال که چرا دستیابی به این هدف ارزشمند، دست کم برای بسیاری از ما میسر نیست، سؤالی است که با طرح موضوعی عمیق به نام «مهارت‌های زندگی اسلامی» امکان پاسخ‌گویی می‌یابد. نزدیک به چهار دهه است که در ادبیات روان‌شناسی، در

سطح دنیا آموزش مهارت‌های زندگی آن‌هم از پایه و شاید حتی قبل از دبستان، به‌شدت مورد توجه قرار گرفته است. این دوره آموزشی در دو گروه تدریس و به‌صورت کارگاهی اجرا می‌شود: الف) مهارت‌های عام شامل: خودآگاهی، همدلی، ارتباط مؤثر، روابط بین فردی مؤثر، کنترل خشم، مقابله با هیجان‌های منفی، آموزش حل مسئله، تصمیم‌گیری، تفکر خلاق، تفکر انتقادی و مدیریت زمان؛ ب) مهارت‌های خاص برای گروهی از افراد، شامل: آموزش پیش و پس از ازدواج، مدیریت بحران، پیشگیری از آسیب‌های روانی و... با وجود تغییرات عمیقی که در شیوه زندگی جوامع امروزی رخ داده است، متأسفانه هنوز بسیاری از افراد در مواجهه با ناملایمات و مشکلات زندگی، از روش‌های تربیتی ناکارآمد و سنتی گذشته خود استفاده می‌کنند (احمدی، ۱۳۹۱).

اهمیت طرح آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت)، به سبب موارد زیر است: مشارکت معلمان در تربیت دانش‌آموزان؛ توجه به آموزش مهارت‌های زندگی؛ حذف ارزشیابی کمی از فرایند یاددهی - یادگیری؛ انتظار واقعی از اجرای واحد کارها؛ و مشاهده تغییرات مطلوب در عملکرد دانش‌آموزان؛ از این رو در بررسی تأثیر اجرای طرح در عملکرد دانش‌آموزان در شرایط طبیعی باید به این موارد توجه کرد (محقق، ۱۳۹۱، ص ۹۸). برخی از نتایج طرح کرامت از این قرار است: رشد فضایل اخلاقی، اعتقادی و اجتماعی دانش‌آموزان؛ تقویت اعتماد به نفس، خودباوری، مسئولیت‌پذیری و تفکر نقاد در دانش‌آموزان؛ یادگیری مهارت‌های اساسی زندگی متناسب با آموزه‌های اسلامی؛ احترام به خود و دیگران؛ و فراهم آوردن فضای روانی عاطفی مناسب. از این رو جامعه ایران با توجه به فرهنگ اسلامی و آموزه‌های دینی، به آموزش آن دسته از آداب و مهارت‌هایی نیاز دارد که از یک سو دانش‌آموزان را در مسیر زندگی دینی و متعادل برای زیست این جهان یاری می‌دهد؛ و از سوی دیگر، افراد را برای مقابله با چالش‌های زندگی روزمره آشنا می‌کند تا افراد از یک زندگی شاد موفقیت‌آمیز برخوردار باشند. آموزش مهارت‌های زندگی به‌دنبال ایجاد توانایی‌هایی است که زیست و زندگی افراد را در ابعاد فردی، بین فردی، خانوادگی و اجتماعی تسهیل کند. امروزه به دلیل تغییرات در شیوه زندگی، تهاجم فرهنگی غرب و بروز چالش‌های جدید، بسیاری از افراد فاقد دانایی و توانایی در عمل به آداب زندگی بر اساس دین اسلام و هنجارهای جامعه اند و فقدان مهارت‌های لازم در برخورد با چالش‌های زندگی روزمره، افراد را با مشکلات زیادی مواجه کرده و آسیب‌پذیر نموده است (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۵۱-۵۴).

اهداف کلی طرح کرامت

۱. زمینه‌سازی برای تقویت بینش و مهارت دانش‌آموزان جهت رشد و توسعه کرامت آنان و بروز قابلیت‌های کرامتی؛
۲. تقویت روحیه دانش‌آموز مبنی بر تکریم دیگران؛
۳. زمینه‌سازی برای تکریم دانش‌آموزان در محیط‌های خانه و مدرسه؛

۴. ارتقای توانمندی‌های دانش‌آموزان برای زندگی فردی و اجتماعی متناسب با ارزش‌های اسلامی (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹، ب، ۷۷-۷۸).

ملاک‌های انتخاب مفاهیم

از آنجا که «کرامت انسانی» یک مفهوم کلی است و ارائه میزانی از توضیحات درباره این مفهوم کلی نمی‌تواند برای نیل به اهداف طرح کافی باشد و از طرفی مقرر است برنامه به مثابه یک فعالیت آموزشی در مدارس به مرحله اجرا درآید، لازم است که این طرح کلیه استانداردهای مربوط به یک برنامه آموزشی را به صورت کامل دارا باشد. از این رو تعدادی از مفاهیم مرتبط با کرامت انسانی که یادگیری آن زمینه ارتقای مهارت‌های اساسی برای زندگی در جامعه را فراهم می‌کند، از طریق مطالعات کارشناسی با بهره‌گیری از منابع و متون اسلامی، مفاهیم رایج و مورد توافق در عرف بین‌الملل و تأکیدات و دیدگاه‌های اندیشمندان و صاحب‌نظران، متناسب با امکانات و منابع و ظرفیت‌های موجود و پس از تطبیق با اهداف دوره ابتدایی و محتوای کتب درسی، انتخاب شدند و در قالب مجموعه آموزشی «آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی» تدوین گردیدند و این مجموعه برای پنج سال تحصیلی ارائه شد. این مفاهیم عبارت‌اند از:

۱. مفاهیمی که در اهداف دوره تحصیلی آمده‌اند؛ ولی در محتوای دروس کمتر به آن پرداخته شده است؛
۲. مفاهیمی که در اهداف دوره تحصیلی و محتوای دروس آمده‌اند؛ ولی در آنها میزان توجه به حیطه‌های مهارتی و نگرشی ضعیف گزارش شده است؛
۳. مفاهیمی که بر اساس نیازهای جدید شکل گرفته‌اند؛ لیکن امکان قرار دادن آن در برنامه درسی در کوتاه‌مدت میسر نیست (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹، الف، ص ۴۹-۵۰).

جدول مفاهیم

جدول شماره ۱ مفاهیم منتخب و نحوه توزیع آن را در پنج پایه ابتدایی نشان می‌دهد و از دو بخش تشکیل شده است: بخش اول مفاهیم کلی است که تحت عنوان مهارت‌ها از آن یاد شده و شامل یازده مهارت اساسی است؛ بخش دوم مفاهیم جزئی است که تحت عنوان واحد کار آمده و برای یادگیری هر مهارت در نظر گرفته شده است. به عبارتی، این جدول در یک نمای کلی، مجموعه مهارت‌ها و واحدهای کار و نحوه ارتباط مفاهیم واحد کار با مهارت‌ها را در طول پنج سال در اختیار آموزگاران قرار می‌دهد؛ مثلاً برای تقویت مهارت روابط بین فردی در آموزه‌های دینی بر خوشرویی، ادب، مهرورزی، حسن ظن و عفو تأکید شده است که ویژگی‌های رفتاری انسان‌های کریم است. با یادگیری این رفتارها در قالب واحد کار در طول پنج سال، انتظار می‌رود که روابط بین فردی افراد بهبود یابد.

جدول ۱. مفاهیم منتخب آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) در پایه‌های تحصیلی دوره ابتدایی

(کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹ الف، ص ۶۱)

واحد کار	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم
ارتباط با خدا	یاد خدا	—	—	تقوا، اخلاص	توبه، امیدواری
ارتباط مؤثر	تشکر، صداقت	وفای به عهد	خیرخواهی، امانت‌داری	رازداری	—
روابط بین فردی	خوشرویی	ادب، مهرورزی	حسن ظن	عفو	—
شرافت	—	شجاعت	حیا	عفت و غیرتمندی	آبروداری
همدلی	خانواده	احسان و صلۀ رحم	دوستی، مدارا	—	—
مدیریت هیجانات	مدیریت شادی	مدیریت غم، مدیریت خشم	—	چشم‌پوشی، صبر	—
تصمیم‌گیری	مشورت	—	—	دوراندیشی	حل مسئله، توکل
انضباط اجتماعی	نظم	قانون‌مداری	مشارکت، مسئولیت‌پذیری	—	انصاف، امر به معروف
عزت نفس	قناعت	—	مناعت طبع	رضایتمندی	آزادگی
تفکر	—	—	—	تفکر خلاق	تفکر نقاد
خودآگاهی	—	—	—	—	من کیستم؟

واحد کار

برای هر پایه تحصیلی تعدادی مفهوم در نظر گرفته شده است که به آن واحد کار می‌گویند و هر واحد کار شامل عنوان، هدف، مبانی و شیوه اجرا (فعالیت) است و شیوه اجرا نیز شامل روش‌های گوناگون تدریس، مانند قصه‌خوانی، بحث و گفت‌وگو، شعرخوانی، تکمیل برگ شکوفه‌ها (انشا و نقاشی)، نقل خاطره، مسابقه و بازی، نمایش، مطالعه و تحقیق، و تشکیل نمایشگاه می‌باشد.

بر این اساس می‌توان گفت که با اجرای برنامه‌های طرح کرامت در برنامه درسی دانش‌آموزان، موجبات ارتقای مهارت‌های اساسی برای زندگی افراد در جامعه فراهم می‌شود؛ بنابراین توجه به جنبه‌های یادشده جزء امور بدیع و نو برای مؤلفین کتاب‌ها و رهنمودی مناسب برای معلمین می‌باشد که در پژوهش حاضر به آن پرداخته شده است.

اهداف پژوهش

۱. بررسی محتوای کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت)؛

۲. بررسی محتوای کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت)؛

۳. بررسی محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت).

پیشینه پژوهش

«بررسی تأثیر آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی بر راهبردهای یادگیری خودتنظیمی، سبک‌های هویتی و رشد اخلاقی دانش‌آموزان» عنوان پژوهشی است که نوروزی کوهدشت و همکاران در سال ۱۳۹۹ انجام داده‌اند و نتایج آن حاکی از آن است که آموزش مهارت‌های زندگی اسلامی موجب تغییر در نمرات راهبردهای یادگیری خودتنظیمی (فراشناختی = ۰/۲۷ و شناختی = ۰/۵۹) شده و این آموزش تغییراتی در متغیرهای هویت هنجاری (۰/۴۳) و تعهد (۰/۷۶) به‌وجود آورده است. همچنین نتایج این مطالعه نشان داد که ۳۷ درصد کل واریانس یا تفاوت‌های فردی در رشد اخلاقی دانش‌آموزان مربوط به آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی بوده است.

«بررسی کیفیت برنامه‌دستی مهارت‌های زندگی در دوره متوسطه اول از دیدگاه معلمان، ارائه راهکارهای صاحب‌نظران و معلمان برای کیفیت‌بخشی به آن» عنوان پژوهشی است که توسط تقیه، لیاقت‌نادر و زمانی در سال ۱۳۹۸ انجام یافته، نتایج نشان می‌دهد که از دیدگاه معلمان، اهداف، محتوا و ارزشیابی برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های زندگی دوره متوسطه، از کیفیت متوسط برخوردار است؛ اما زمان، فضا و امکانات آموزشی برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های زندگی دوره متوسطه، کیفیت مطلوبی ندارد. به‌نظر صاحب‌نظران و معلمان، برنامه‌دستی مهارت‌های زندگی باید با هدف نهادینه‌کردن مهارت‌های اساسی و پایه در دانش‌آموزان تدوین شود و متناسب با نیاز و علاقه و توان دانش‌آموزان، علم و فناوری روز دنیا، زمان کافی، امکانات و شرایط موجود طراحی شود؛ به‌گونه‌ای که آنها بتوانند از این مهارت‌ها در تعامل با دنیای واقعی کمک بگیرند.

مشفق و لطیفی (۱۳۹۸)، پژوهشی تحت عنوان «اثربخشی بسته آموزشی، پرورش مهارت‌های زندگی مبتنی بر مبانی اسلامی با روش فعال بر هوش اخلاقی دانش‌آموزان دختر» انجام داده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین دو گروه آزمایش و کنترل در متغیر هوش اخلاقی (مؤلفه‌های وجدان، همدلی، خویش‌داری، احترام، مهربانی، بردباری و عدالت) تفاوت معناداری وجود دارد. بنابراین می‌توان این روش را برای هوش‌افزایی اخلاقی دانش‌آموزان در مدارس آموزش و پرورش به کاربرد.

صاحب‌الزمانی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر بهبود کیفیت زندگی دانشجویان» به این نتیجه دست یافتند که آموزش مهارت‌های زندگی در بهبود سلامت عمومی دانشجویان تأثیر معنادار داشته است.

زارعی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «آداب و مهارت زندگی از نگاه اسلام» به این نتیجه رسید که از دیدگاه اسلام، انسان موجودی اجتماعی است که در سایه ایمان به خداوند متعال و عمل به تعالیم انسان‌ساز اسلام (عمل صالح) در تعامل اجتماعی با افراد جامعه مسیر سعادت و کمال را طی می‌کند. دنیای امروز با همه پیچیدگی‌های خود، انسان‌ها را برای رسیدن به تعالی، نیازمند شناخت خود و آگاهی‌های به‌روز جامعه کرده است. این آگاهی‌ها در واقع زیربنای دستیابی به مهارت‌های زندگی است. سرآغاز همه آگاهی‌ها، شناخت خود است که زیربنای شناخت

خداوند متعال و ایمان به اوست. بنا به فرموده حضرت علی علیه السلام: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ». مهارت خودآگاهی زیربنایی‌ترین و مؤثرترین عامل شکل‌گیری مهارت‌های دیگر زندگی انسان است. آن حضرت در بیانی دیگر می‌فرماید: «ای انسان! درد تو در خود توست و درمان تو در خود تو. تو فکر می‌کنی که همین جسم صغیر هستی؛ درحالی که جهان اکبر در درون توست».

یوسفی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «آداب و مهارت‌های زندگی» به این نتیجه رسید که یکی از راه‌های پیشگیری از بروز مشکلات روانی و رفتاری، ارتقای ظرفیت روان‌شناختی افراد است که از طریق آموزش مهارت‌های زندگی جامعه عمل می‌پوشد. مهارت‌های زندگی عبارتند از: مجموعه‌ای از توانایی‌ها که زمینه‌سازگاری و رفتار مثبت و مفید را فراهم می‌آورند. پژوهش‌های متعدد و گسترده‌ای، تأثیر مثبت آموزش مهارت‌های زندگی را در کاهش سوء مصرف مواد، پیشگیری از رفتارهای خشونت‌آمیز، تقویت اتکا به نفس، افزایش مهارت‌های مقابله با فشارها و استرس‌ها، برقراری روابط مثبت و مؤثر اجتماعی و... نشان داده‌اند. نیازهای زندگی امروز، تغییرات سریع در ساختار خانواده‌ها، و شبکه‌های ارتباطی منابع اطلاعاتی، انسان را نیازمند مهارت‌ها و توانایی‌هایی می‌سازند که به او کمک کنند تا در مسیر تغییر با چالش‌های دشوار روبه‌رو نشود و اگر احیاناً چنین موانعی ایجاد شد، راه‌حل را بیابد. تعلیم اسلام و تکیه بر اخلاق و مکارم آن، بهترین راه پاسخ‌گویی به این نیاز است. این پژوهش در پی معرفی مهارت‌های زندگی فردی از دیدگاه قرآنی و جامعه‌شناختی است.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است و به‌لحاظ ماهیت و شیوه گردآوری داده‌ها، توصیفی و تحلیلی محتواس؛ زیرا با استفاده از زمینه و بستر شناختی و معلوماتی که از طریق تحقیق بنیادی فراهم شده است، به بررسی جایگاه شاخص‌های مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی در کتاب‌های درسی می‌پردازد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش آنتروپی شانون استفاده شده است که بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر گویه را ارائه می‌دهد. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه کتاب‌های درسی پایه اول، دوم و سوم ابتدایی سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ است که توسط دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، در سال ۱۳۹۹ و در پانزده جلد تألیف و چاپ شده که به‌روش سرشماری، تمامی جامعه آماری نیز به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. این تحقیق به‌روش تحلیلی و با استفاده از سیاهه تحلیل محتوا انجام شد؛ به‌طوری که کتاب‌های پایه اول و دوم و سوم تألیف سال ۱۳۹۹ بر اساس مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) و به‌روش آنتروپی شانون مورد تحلیل قرار گرفتند. در تحلیل محتوا روش کار به این صورت است که بر اساس عملیات برش، محتوای کتاب‌های پایه اول، دوم و سوم که شامل متن، تصویر، پرسش و فعالیت است، طبقه‌بندی می‌شود؛ سپس مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی در مقوله‌های ارتباط با خدا، ارتباط مؤثر، روابط بین فردی، شرافت، همدلی مدیریت هیجانات، تصمیم‌گیری، انضباط اجتماعی، عزت نفس، تفکر،

خودآگاهی و سایر مقولات در نظر گرفته شده‌اند. همچنین متون، تصاویر، پرسش‌ها و فعالیت‌ها و به‌طور کلی محتوای کتاب‌ها تحلیل شده‌اند. به‌منظور پردازش داده‌های جمع‌آوری‌شده تلاش شد تا از روش جدیدی که برگرفته از نظریه سیستم‌هاست، تحت عنوان آنتروپی شانون استفاده شود. بر اساس اینکه روش فوق نگاه جدیدی به تحلیل محتوا دارد، به الگوی جبرانی مشهور است، بر اساس روش تحلیل محتوای آنتروپی شانون، در ابتدا پیام برحسب مقوله‌ها به تناسب هر منبع در قالب فراوانی شمارش شد و سپس بر اساس داده‌های جدول فراوانی، این داده‌ها به‌نحیج گردید؛ آن‌گاه بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه شد و در آخر با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه گردید.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: وضعیت کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی به‌لحاظ مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) چگونه است؟

جدول ۲. توزیع فراوانی مهارت‌ها و گویه‌ها برای کتاب‌های تعیین‌شده پایه اول

ردیف	مهارت	گویه	فارسی و نگارش		ریاضی		علوم		قرآن		کل	
			د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف
۱	ارتباط با خدا	یاد خدا	۲۷	۳۳٪	۵	۱۱٪	۵	۵٪	۱۴۶	۷۹٪	۱۸۳	۴۵٪
۲	ارتباط مؤثر	تشکر	۱۸	۲۲٪	۱	۲٪	۰	۰٪	۱۸	۱۰٪	۳۷	۹٪
		صداقت	۰	۰٪	۴	۹٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۴	۱٪
۳	روابط بین فردی	خوش‌رویی	۳	۴٪	۴	۹٪	۱۹	۲۰٪	۵	۳٪	۳۱	۸٪
۴	شرافت	۰	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪
۵	همدلی	خانواده	۱۳	۱۶٪	۸	۱۸٪	۱	۱٪	۹	۵٪	۳۱	۸٪
۶	مدیریت هیجان‌ها	مدیریت شادی	۸	۱۰٪	۶	۱۴٪	۸	۹٪	۰	۰٪	۲۲	۵٪
۷	تصمیم‌گیری	مشورت	۰	۰٪	۱	۲٪	۱۱	۱۲٪	۲	۱٪	۱۴	۳٪
۸	انضباط اجتماعی	نظم	۵	۶٪	۸	۱۸٪	۶	۶٪	۳	۱٪	۲۲	۵٪
۹	عزت نفس	قناعت	۱	۱٪	۰	۰٪	۲	۲٪	۰	۰٪	۳	۱٪
۱۰	تفکر	-	۶	۸٪	۷	۱۷٪	۴۳	۴۵٪	۲	۱٪	۵۸	۱۵٪
۱۱	خودآگاهی	۰	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪
۱۲	جمع کل	-	۸۱	۱۰۰٪	۴۴	۱۰۰٪	۹۵	۱۰۰٪	۱۸۵	۱۰۰٪	۴۰۵	۱۰۰٪

چنان که از جدول شماره ۲ برمی‌آید، در پایه اول در خصوص با کتاب فارسی، بالاترین فراوانی مربوط به گویه «یاد خدا» و برای کتاب ریاضی بالاترین فراوانی مربوط به گویه‌های «خانواده» و «نظم» و برای کتاب علوم بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت تفکر» و همچنین برای کتاب قرآن بالاترین فراوانی مربوط به گویه «یاد خدا» می‌باشد. از طرف دیگر، در مجموع نیز در زمینه یازده مهارت تعیین شده، گویه «یاد خدا» بالاترین اهمیت و اولویت را در میان تمام گویه‌ها در پایه اول به دست آورده است. لازم به ذکر است که گویه‌های خوش رویی، خانواده، مدیریت شادی، مشورت و نظم نیز دارای فراوانی ای هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار خواهند گرفت. به طور مثال، در صفحه ۶۷ کتاب آموزش قرآن اول دبستان با جمله «امام حسن مجتبی علیه السلام درحالی که کودکان را تشویق و نوازش می‌کنند، از آنها می‌خواهند که خوب درس بخوانند و قرآن بیاموزند تا در آینده از آن استفاده کنند و انسان‌های بزرگی شوند»، به مؤلفه خوش رویی پرداخته شده؛ همچنین تصویر صفحه ۱۵ کتاب قرآن اول دبستان نمونه‌ای از مؤلفه نظم است.

جدول ۳. داده‌های بهنجار شده گویه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی برای پایه اول

مهارت	گویه‌ها	فارسی و نگارش	ریاضی	علوم	قرآن
ارتباط با خدا	یاد خدا	۰/۵۸۹	۰/۲۷۹	۰/۱۶۱	۰/۸۸۸
ارتباط مؤثر	تشکر	۰/۴۹۹	۰/۰۹۷	%۰	۰/۲۶۴
	صدافت	%۰	۰/۲۵۲	%۰	%۰
روابط بین فردی	خوش رویی	۰/۱۵۱	۰/۲۵۳	۰/۴۸۱	۰/۱۴۷
شرافت	*	%۰	%۰	%۰	%۰
همدلی	خانواده	۰/۳۸۶	۰/۴۰۳	۰/۰۸۹	۰/۱۶۱
مدیریت هیجانات	مدیریت شادی	۰/۲۶۴	۰/۳۳۳	۰/۲۵۲	%۰
تصمیم‌گیری	مشورت	%۰	۰/۰۹۷	۰/۳۱۱	۰/۰۷۲
انضباط اجتماعی	نظم	۰/۱۸۹	۰/۴۰۳	۰/۱۸۹	۰/۰۷۲
عزت نفس	قناعت	۰/۰۷۱	%۰	۰/۰۹۷	%۰
تفکر	-	۰/۲۱۱	۰/۳۹۲	۰/۶۳۱	۰/۰۷۱
خودآگاهی	*	*	*	*	*

با توجه به جدول شماره ۳ در خصوص با داده‌های بهنجار شده برای پایه اول، مهارت «ارتباط با خدا» دارای بالاترین درصد فراوانی است که مربوط به گویه «یاد خدا» است و کمترین درصد فراوانی مربوط به «خودآگاهی»، «عزت نفس» و «شرافت» است. لازم به ذکر است که گویه‌های تشکر، خانواده، مدیریت شادی، نظم و خوشرویی نیز دارای فراوانی قابل قبولی هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار خواهند گرفت.

جدول ۴. مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت گویه‌های آداب و مهارت‌های اسلامی برای کتاب‌های درسی پایه اول

مهارت‌ها	گویه‌ها	مقدار بار اطلاعاتی (E.I)	ضریب اهمیت (W.J)
ارتباط با خدا	یاد خدا	۰/۸۷۱	۰/۱۶۱
ارتباط مؤثر	تشکر	۰/۴۹۲	۰/۱۱۱
	صداقت	۰/۲۱۳	۰/۰۷۹
روابط بین فردی	خوش‌رویی	۰/۳۴۱	۰/۰۸۷
شرافت	-	-	-
همدلی	خانواده	۰/۳۷۲	۰/۰۹۰
مدیریت هیجانات	مدیریت شادی	۰/۱۷۳	۰/۰۵۲
تصمیم‌گیری	مشورت	۰/۱۵۱	۰/۰۴۹
انضباط اجتماعی	نظم	۰/۳۸۲	۰/۰۹۸
عزت نفس	قناعت	۰/۱۷۳	۰/۰۵۲
تفکر	-	۰/۷۸۱	۰/۱۵۲
خودآگاهی	-	-	-

جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت در پایه اول، مربوط به مهارت «ارتباط با خدا» و گویه «یاد خداست»؛ به گونه‌ای که این شاخص بیشتر از سایر موارد در پایه اول، در تحلیل محتوا امتیاز به خود اختصاص داده و بالاترین ضریب اهمیت (۰/۱۶۱) را کسب کرده است. از طرف دیگر، کمترین ضریب اهمیت در پایه اول مربوط به مهارت‌های «شرافت» و «خودآگاهی» است که میزان آن صفر است.

سؤال دوم: وضعیت کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی به لحاظ مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) چگونه است؟

جدول ۵. توزیع فراوانی مهارت‌ها و گویه‌ها برای کتاب‌های پایه دوم

مهارت	گویه	فارسی و نگارش		ریاضی		علوم		قرآن		هدیه		کل	
		د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف
ارتباط با خدا	-	۴۶	۴۴٪	۲	۱۲٪	۱۰	۷٪	۴۹	۵۵٪	۱۱۵	۷۸٪	۳۲۲	۴۴٪
ارتباط مؤثر	وفای به عهد	۰	۰٪	۰	۰٪	۲۸	۲۰٪	۱	۱٪	۰	۰٪	۲۹	۶٪
روابط بین‌فردی	ادب	۹	۸٪	۴	۲۵٪	۱۲	۸٪	۲	۲٪	۴	۳٪	۳۱	۶٪
	مهرورزی	۵	۴٪	۲	۱۲٪	۲۹	۲۰٪	۰	۰٪	۱۳	۹٪	۴۹	۱۰٪
شرافت	شجاعت	۰	۰٪	۰	۰٪	۱	۱٪	۱۰	۱۱٪	۰	۰٪	۱۱	۲٪
همدلی	احسان	۲	۲٪	۰	۰٪	۱۲	۸٪	۱۹	۲۲٪	۹	۶٪	۴۲	۸٪
	صله رحم	۳	۳٪	۰	۰٪	۲	۱٪	۲	۲٪	۱	۱٪	۸	۲٪
مدیریت هیجانات	مدیریت غم	۳	۳٪	۰	۰٪	۲	۱٪	۱	۱٪	۰	۰٪	۶	۱٪
	مدیریت خشم	۲	۲٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۱	۱٪	۳	۱٪
تصمیم‌گیری	-	۲	۲٪	۱	۷٪	۷	۵٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۱۰	۲٪
انضباط اجتماعی	قانون‌مداری	۸	۸٪	۳	۱۹٪	۲۱	۱۶٪	۱	۱٪	۲	۱٪	۳۵	۷٪
عزت نفس	-	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰
تفکر	-	۲۸	۲۶٪	۴	۲۵٪	۱۸	۱۳٪	۴	۵٪	۲	۱٪	۵۶	۱۱٪
خودآگاهی	-	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪	۰	۰٪
جمع کل	-	۱۰۸	۱۰۰٪	۱۶	۱۰۰٪	۱۴۲	۱۰۰٪	۸۹	۱۰۰٪	۱۴۷	۱۰۰٪	۵۰۲	۱۰۰٪

با توجه به جدول شماره ۵، در پایه دوم در خصوص کتاب فارسی بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت ارتباط با خدا» و برای کتاب ریاضی بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت روابط بین‌فردی» و برای کتاب علوم بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهرورزی» و همچنین برای کتاب قرآن بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت ارتباط با خدا» و برای کتاب هدیه بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت ارتباط با خدا» است. از طرف دیگر، در مجموع نیز در خصوص یازده مهارت تعیین‌شده، گویه «مهارت ارتباط با خدا» بالاترین اهمیت و اولویت را در میان تمام گویه‌ها در پایه دوم نیز به‌دست آورده است. لازم به ذکر است که گویه‌های وفا به عهد، ادب، مهرورزی، احسان، صله رحم و مدیریت خشم نیز دارای فراوانی‌ای هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار خواهند گرفت؛ برای مثال، در صفحه ۴۳ کتاب فارسی پایه دوم تصویر پلیس، نمونه‌ای از مؤلفه «قانون‌مداری» است؛ همچنین در صفحه ۴۸ کتاب علوم تجربی دوم دبستان، در مبحث کار در کلاس به مؤلفه «تصمیم‌گیری» پرداخته شده است.

جدول ۶. داده‌های بهنجار شده، گویه‌های آداب و مهارت‌ها زندگی اسلامی برای پایه دوم

مهارت	گویه‌ها	فارسی و نگارش	ریاضی	علوم	هدیه
ارتباط با خدا	-	۰/۱۸۸	۰/۱۱۸	۰/۰۸۲	۰/۲۳۱
ارتباط مؤثر	وفا به عهد	%۰	%۰	۰/۱۲۶	%۰
روابط بین فردی	ادب	۰/۰۹۱	۰/۱۳۹	۰/۰۹۱	۰/۰۴۲
	مهرورزی	۰/۰۵۷	۰/۱۱۸	۰/۱۲۶	۰/۱۰۲
شرافت	شجاعت	%۰	%۰	۰/۰۲۶	%۰
همدلی	احسان	۰/۰۲۷	%۰	۰/۰۹۱	۰/۰۷۷
	صله رحم	۰/۰۴۲	%۰	۰/۰۲۶	۰/۰۲۶
مدیریت هیجان‌ات	مدیریت غم	۰/۰۴۲	%۰	۰/۰۲۶	%۰
	مدیریت خشم	۰/۰۳۷	%۰	%۰	۰/۰۲۶
تصمیم‌گیری	-	۰/۰۲۷	۰/۰۸۲	۰/۰۶۱	%۰
انضباط اجتماعی	قانون‌مداری	۰/۰۹۱	۰/۱۳۱	۰/۱۱۵	۰/۰۲۶
عزت نفس
تفکر	-	۰/۱۳۳	۰/۱۳۰	۰/۱۱۹	۰/۰۲۶
خودآگاهی	.	%۰	%۰	%۰	%۰

با توجه به جدول شماره ۶ مشخص می‌شود که در خصوص با داده‌های بهنجار شده برای پایه دوم، مهارت «ارتباط با خدا» بالاترین درصد فراوانی را که مربوط به گویه «یاد خدا» است داراست و کمترین فراوانی مربوط به «خودآگاهی» و «عزت نفس» است. لازم به ذکر است که گویه‌های ادب، قانون‌مداری، صله رحم، مدیریت غم و مهرورزی نیز دارای فراوانی قابل قبولی هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار خواهند گرفت.

جدول ۷. مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت و گویه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی در کتاب‌های درسی پایه دوم

مهارت‌ها	گویه‌ها	مقدار بار اطلاعاتی (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
ارتباط با خدا	-	۰/۹۱	۰/۱۱۸
ارتباط مؤثر	وفا به عهد	۰/۶۶	۰/۰۸۸
روابط بین فردی	ادب	۰/۶۹	۰/۰۹۲
	مهرورزی	۰/۸۶	۰/۱۰۸
شرافت	شجاعت	۰/۰۶۱	۰/۰۷۵
همدلی	احسان	۰/۸۲	۰/۱۰۵
	صله رحم	۰/۰۵۷	۰/۰۷۱
مدیریت هیجان‌ات	مدیریت غم	۰/۰۴۸	۰/۰۵۷
	مدیریت خشم	۰/۰۴۳	۰/۰۵۷
تصمیم‌گیری	-	۰/۰۵۱	۰/۰۶۸
انضباط اجتماعی	قانون‌مداری	۰/۷۳	۰/۱۰۴
عزت نفس	-	-	-
تفکر	-	۰/۸۷	۰/۱۱۲
خودآگاهی	-	-	-

جدول شماره ۷ نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت در پایه دوم مربوط به مهارت «ارتباط با خدا» و گویه «یاد خدا» است؛ به‌گونه‌ای که این شاخص بیشتر از سایر موارد در پایه دوم، امتیاز به خود اختصاص داده و بالاترین ضریب اهمیت (۰/۱۱۸) را کسب کرده است. از طرف دیگر، کمترین ضریب اهمیت در پایه دوم مربوط به مهارت «عزت نفس» و «خودآگاهی» است؛ به‌گونه‌ای که این شاخص‌ها هیچ امتیازی به خود اختصاص نداده‌اند. سؤال سوم: وضعیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی به‌لحاظ مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) چگونه است؟

جدول ۸. توزیع فراوانی مهارت‌ها و گویه‌ها برای کتاب‌های تعیین‌شده پایه سوم

مهارت	گویه	فارسی و نگارش		ریاضی		علوم		قرآن		هنر		اجتماعی		کل
		د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	د	ف	
ارتباط با خدا	-	۷۸	۰	۱	۰	۳	۰	۸۵	۰	۶۹	۰	۳۴	۰	۶۱۰
	خبرخوانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۱	۰	۳
ارتباط مؤثر	ارتباط‌های مثبت‌داری	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
	روابط بین‌فردی	۲	۰	۱	۰	۵	۰	۱۴	۰	۸	۰	۸	۰	۷۸
شرافت	حیا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۳	۰	۶
	همدلی	۴۴	۰	۱۶	۰	۱۷	۰	۵۵	۰	۴۹	۰	۴۹	۰	۲۱۰
مدیریت هیجانات	مدارا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۲	۰	۴
	مدیریت هیجانات	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
تصمیم‌گیری	-	۷	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۳	۰	۱۰	۰	۲۳
	مشارکت	۰	۰	۴	۰	۱۷	۰	۱۸	۰	۱۲	۰	۱۵	۰	۶۷
انضباط اجتماعی	مسئولیت‌پذیری	۲	۰	۳	۰	۷	۰	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵
	مناقص	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۲
تفکر	-	۴۸	۰	۶	۰	۲۳	۰	۳۰	۰	۱۹	۰	۱۸	۰	۱۱۳
	تفکر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
خودآگاهی	-	۱۵۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶۹۲
	خودآگاهی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جمع کل	-	۱۵۱	۰	۲۱	۰	۷۴	۰	۱۳۸	۰	۱۶۷	۰	۱۳۱	۰	۶۹۲

با توجه به جدول شماره ۸ مشخص می‌شود که در پایه سوم در خصوص با کتاب فارسی، ریاضی و تعلیمات اجتماعی، بالاترین فراوانی مربوط به گویه «دوستی» و برای کتاب علوم بالاترین فراوانی مربوط به گویه «مهارت تفکر» و برای کتاب قرآن و هدیه آسمان، بالاترین فراوانی مربوط به گویه «ارتباط با خدا» است. از طرف دیگر، در مجموع نیز در خصوص یازده مهارت تعیین شده، گویه «مهارت ارتباط با خدا» بالاترین اهمیت و اولویت را در میان تمام مهارت‌ها در پایه سوم نیز به دست آورده است. لازم به ذکر است که گویه‌های حسن ظن، دوستی، مشارکت و مسئولیت‌پذیری نیز دارای فراوانی‌ای هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار خواهند گرفت. برای مثال، در صفحه ۲۲ کتاب هدیه‌های آسمان سوم دبستان با تصویر مراسم حج، به مؤلفه‌های «مشارکت»، «روابط بین‌فردی» و «دوستی» پرداخته شده است همچنین در صفحه ۵۲ کتاب فارسی کلاس سوم دبستان با تعریف داستان ریزعلی خواجوی و حسن امیدزاده، به مؤلفه «مسئولیت‌پذیری» پرداخته شده است.

جدول ۹. داده‌های به‌نچار شده گویه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی برای پایه سوم

مهارت	گویه‌ها	فارسی و نگارش	ریاضی	علوم	قرآن	هدیه	علوم اجتماعی
ارتباط با خدا	-	۰/۱۲۱	۰/۰۴۲	۰/۰۴۹	۰/۲۲۱	۰/۱۸۸	۰/۱۲۱
ارتباط مؤثر	خیرخواهی	۰	۰	۰	۰/۰۲۴	۰/۰۲۴	۰/۰۲۴
روابط بین‌فردی	امانت‌داری	۰	۰	۰/۰۴۲	۰	۰	۰
	حسن ظن	۰/۰۲۴	۰/۰۴۲	۰/۰۸۲	۰/۱۱۲	۰/۰۵۲	۰/۰۵۸
شرافت	حیا	۰	۰	۰	۰	۰/۰۳۷	۰/۰۳۷
همدلی	دوستی	۰/۱۸۹	۰/۲۰۷	۰/۱۳۴	۰/۱۱۵	۰/۱۴۷	۰/۱۶۲
	مدارا	۰/۰۲۴	۰	۰	۰	۰/۰۲۴	۰/۰۲۴
مدیریت هیجانات	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
تصمیم‌گیری	مشارکت	۰	۰/۱۱۸	۰/۱۳۴	۰/۱۱۷	۰/۰۸۲	۰/۱۱۶
انضباط اجتماعی	مسئولیت‌پذیری	۰/۰۲۴	۰/۱۱۲	۰/۱۰۹	۰/۰۳۷	۰	۰
عزت نفس	مناعت طبع	۰	۰	۰	۰	۰	۰
تفکر	-	۰/۳۳	۰/۱۲۱	۰/۱۵۰	۰	۰/۱۱۵	۰/۱۱۷
خودآگاهی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

با توجه به جدول شماره ۹ مشخص می‌شود که در خصوص داده‌های به‌نچار شده برای پایه سوم مهارت‌های «ارتباط با خدا» و «همدلی» بالاترین درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند و کمترین فراوانی مربوط به «مدیریت هیجانات» و «خودآگاهی» است. لازم به ذکر است که گویه‌های مدارا، مسئولیت‌پذیری و حسن ظن نیز دارای فراوانی قابل قبولی هستند که از نظر اولویت و امتیاز در رده‌های بعدی قرار گرفتند.

جدول ۱۰. مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت گویه‌های آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی برای کتاب‌های درسی پایه سوم

مهارت‌ها	گویه‌ها	مقدار بار اطلاعاتی (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
ارتباط با خدا	-	۰/۷۷	۰/۱۲۷
ارتباط مؤثر	خبرخواهی	۰/۳۶	۰/۰۵۵
	امانت‌داری	۰/۳۴	۰/۰۵۱
روابط بین‌فردی	حسن ظن	۰/۵۵	۰/۰۹۴
شرافت	حیا	۰/۴۳	۰/۰۷۱
همدلی	دوستی	۰/۷۷	۰/۱۲۷
	مدارا	۰/۳۹	۰/۰۶۶
مدیریت هیجانات	-	-	-
تصمیم‌گیری	-	۰/۵۲	۰/۰۸۵
انضباط اجتماعی	مشارکت	۰/۶۵	۰/۱۰۳
	مسئولیت‌پذیری	۰/۴۹	۰/۰۷۹
عزت نفس	مناعت طبع	۰/۰۳۴	۰/۰۵۱
تفکر	-	۰/۶۷	۰/۱۱۹
خودآگاهی	-	-	-

جدول شماره ۱۰ نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت در پایه سوم مربوط به مهارت‌های «ارتباط با خدا» و «همدلی» است؛ به‌گونه‌ای که این شاخص بیشتر از سایر موارد در پایه سوم، امتیاز به خود اختصاص داده و بالاترین ضریب اهمیت (۰/۱۲۷) را کسب کرده است. از سوی دیگر، کمترین ضریب اهمیت در پایه سوم مربوط به مهارت‌های «مدیریت هیجانات» و «خودآگاهی» است که هیچ امتیازی به خود اختصاص نداده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه نگاه ایرانیان مسلمان تا اندازه زیادی ریشه در دیدگاه اسلامی دارد و از طرفی نظام آموزشی کشور بازتاب دهنده دیدگاه اسلامی - ایرانی درباره ارزش‌های مطرح‌شده است، بنابراین ارزش‌های ده‌گانه عنوان‌شده توسط وزارت آموزش و پرورش، معیار سنجش چگونگی انعکاس این ارزش‌ها در محتوای درسی در نظر گرفته شده‌اند و بر همین اساس تحلیل محتوای کتب درسی مقطع ابتدایی صورت گرفته است. برنامه‌ریزان و تهیه‌کنندگان کتب درسی برای یافتن روش‌های بهتر در تدوین کتاب‌ها، موضوع تحلیل محتوای درسی را به‌عنوان روشی در بررسی کتاب‌های آموزشی پذیرفته‌اند تا بر اساس آن بتوانند معیارهای مطلوب کتب درسی را مشخص و نارسایی‌های کتب درسی را معین کنند.

لازم به ذکر است که نتایج این پژوهش با پژوهش‌های ذیل همسو و هم‌جهت است: فرضیه اول با تحقیق مراد حاصل (۱۳۸۱) در کتابی با عنوان *فعالیت‌های مکمل آموزشی و پرورشی دوره ابتدایی: مبانی، اهداف، اصول (طرح کرامت) پایه پنجم*؛ فرضیه دوم با تحقیق مظفری و همکاران (۱۳۸۷) در کتابی با عنوان *راهنمای عملی آموزش مهارت‌های زندگی و آداب اجتماعی (طرح کرامت، راه سعادت): ولایت و مهرورزی*؛ فرضیه سوم با تحقیق زارعی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان *آداب و مهارت زندگی از نگاه اسلام*، و پژوهش برقی و گروسی (۱۳۹۲).

پیشنهاد‌های پژوهش

- همان‌گونه که نتایج تحقیق نشان می‌دهد، در کتاب‌های مورد مطالعه در سه پایه اول تا سوم، به مقوله‌های شرافت، خودآگاهی، عزت نفس و مدیریت هیجانات در حد بسیار پایینی پرداخته شده است. از این‌رو به گروه علوم اجتماعی و تربیتی دفتر تألیف و برنامه‌ریزی درسی پیشنهاد می‌شود تا با بازنگری در محتوای این کتاب‌ها بر حیطه‌هایی که کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، بیشتر تأکید شود.
- کتاب‌های اشاره‌شده در تحقیق حاضر در سه پایه تحصیلی اول تا سوم به برخی شاخص‌های «ارتباط با خدا»، «همدلی» و «تفکر» توجه زیادی معطوف داشته‌اند و از پرداختن جدی به شاخص‌هایی دیگر (وفا به عهد، ادب، مهرورزی، احسان و قانون‌مداری) اجتناب شده است. از همین‌رو، به طراحان و مؤلفان این کتاب‌ها توصیه می‌شود که با توجه به افزایش ارتباطات و ارتباط افراد با یکدیگر، که در دین اسلام نیز بسیار به آن سفارش شده است، این متغیرها را در این راستا بازنگری کنند.
- در بخش فعالیت‌ها، به شاخص‌هایی از قبیل «مسئولیت‌پذیری»، «مشارکت» و «مشورت» بسیار کم توجه شده است؛ در صورتی که این متغیرها از اثرگذاری بیشتری برخوردارند و سبب افزایش علاقه یادگیرندگان به یادگیری و دوستی‌ها می‌شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود که در بخش فعالیت‌ها بیشتر بر این مؤلفه‌ها تأکید گردد.

منابع

احمدی، اکبر، ۱۳۹۱، *مهارت‌های زندگی*، تهران، حمایت.

ادیب، یوسف و هاشم فردانش، ۱۳۸۲، *طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی مهارت‌های زندگی برای دوره راهنمایی تحصیلی*، پایان‌نامه دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

اوحدی، محمود و حسن مظاهری، ۱۳۹۱، «اعتباربخشی راهنمای برنامه درسی آموزش آداب و مهارت‌های زندگی»، *نواآوری‌های آموزشی*، ش ۴۴، ص ۱۶۵-۱۸۶.

برقی، رسول و ندا گروسی، ۱۳۹۲، *بررسی تأثیر آموزش آداب و مهارت‌های زندگی (طرح کرامت) بر سلامت روحی، روانی، اعتماد و عزت نفس دانش‌آموزان دوره ابتدایی*، پنجمین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، مشاوره و آموزش ایران. تقیه، نرجس خاتون، محمدجواد لیاقتدار و بی‌بی‌عشرت زمانی، ۱۳۹۸، «بررسی کیفیت برنامه درسی مهارت‌های زندگی در دوره متوسطه اول از دیدگاه معلمان، ارائه راهکارهای صاحب‌نظران و معلمان برای کیفیت‌بخشی به آن»، *رویکردهای نوین آموزشی*، ش ۲۹، ص ۶۷-۸۲.

حسن‌پور، الهام و سیروس صالحی، ۱۳۹۲، *اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر سلامت روان دانش‌آموزان دختر پایه اول متوسطه دوم شهرستان سیهکل*، اولین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم رفتاری، کیش.

حسینی، محمد، ۱۳۹۴، «بررسی و نقد چهارچوب نظری طرح کرامت در دوره دبستان»، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ش ۵، ص ۲۰-۵۳. کردنقایی، رسول و حسن پاشا شریفی، ۱۳۸۴، «تهیه و تدوین برنامه درسی مهارت‌های زندگی برای دانش‌آموزان دوره تحصیلی متوسطه»، *نواآوری‌های آموزشی*، ش ۱۲، ص ۱۱-۳۴.

کریم‌زاده، اسماعیل و همکاران، ۱۳۸۹ الف، *آموزش و آداب مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح حکمت) کتاب راهنمای معلم پایه اول*، یادمان هنر اندیشه، قم.

_____، ۱۳۸۹ ب، *کتاب راهنمای معلم فعالیت‌های مکمل آموزش و پرورش دوره ابتدایی طرح کرامت*، تهران، دفتر آموزش و پرورش پیش‌دبستانی و ابتدایی.

محقق، بتول، ۱۳۹۱، *مهارت‌های زندگی اسلامی طرح کرامت*، تهران، یادمان هنر اندیشه.

مراد حاصل، امیرمهدی و همکاران، ۱۳۸۱، *راهنمای معلم واحدهای کار پرورش طرح کرامت*، تهران، منادی تربیت.

مشفق، مریم و زهره لطیفی، ۱۳۹۸، «اثربخشی بسته آموزشی، پرورش مهارت‌های زندگی مبتنی بر مبانی اسلامی با روش فعال بر هوش اخلاقی دانش‌آموزان دختر»، *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ش ۱۰، ص ۱۴۵-۱۶۲.

مظفری و همکاران، ۱۳۸۷، *راهنمای عملی آموزش مهارت‌های زندگی و آداب اجتماعی (طرح کرامت، راه سعادت): ولایت و مهرورزی*، تهران، سعادت ایران.

نوروزی کوهدشت، رضا مهدیان، علی محمد جعفر بابایی، کبری رئوفی، زینب رجب‌زاده و مرضیه کریمخانی، ۱۳۹۹، «بررسی تأثیر آموزش آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی بر راهبردهای یادگیری خودتنظیمی، سبک‌های هویتی و رشد اخلاقی دانش‌آموزان»، *پژوهش در دین و سلامت*، دوره ۶ ش ۱، ص ۱۱۶-۱۳۰.

یوسفی افراکتی، ربابه و پروین صمدی، ۱۳۹۶، «میزان موفقیت در برنامه درسی آداب و مهارت‌های زندگی اسلامی (طرح کرامت) بر کسب مهارت حل مساله دانش‌آموزان»، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ش ۵۲، ص ۱۴۱-۱۵۳.

یوسفی، علی، ۱۳۸۹، «آداب و مهارت‌های زندگی فردی»، *رشد آموزش اجتماعی*، ش ۴۸، ص ۴۸-۵۵.